

TANZİMÂT DÖNEMİNDE AVRUPAMERKEZCİLİĞE BİR KARŞI ÇIKIŞ: AHMED CEVDET PAŞA*

Murat YILMAZ**

Öz

Tanzîmât Dönemi aydınlarından olan Cevdet Paşa, bilgi ve teknoloji olarak algıladığı medeniyet kavramının bütün insanlığa ait olduğunu iddia eder. Böylece Osmanlı Devleti'nin kendisine model olarak benimsediği Batı medeniyetinin, Avrupa'ya özgü bir yapı olmadığını savunur. Bunu tarihsel temellere oturtabilmek için de eserlerinde Avrupa medeniyetini bir bütün olarak inceler. Bu çalışma, Cevdet Paşa'nın Avrupa'da medeniyetin oluşumunu tarihsel seyir içerisinde incelediğini ve günümüz Avrupa medeniyetinin Doğu-Batı ilişkisi çerçevesinde bir birikim sonucunda oluştuğu tezini savunduğunu tespit etmektedir. Böylece Tanzîmât Dönemi'ndeki Batılılardan daha çok Batılı olma anlayışına ve günümüz medeniyetinin Batılılar tarafından oluşturulduğu şeklindeki Avrupamerkezci yaklaşımlara karşı çıkarak kıt'alar arası birikimin ve etkileşimin varlığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cevdet Paşa, Avrupa tarihi, Medeniyet, Doğu-Batı, Haçlı Seferleri

A CRITICISM AGAINST EUROPEAN CENTRALISM DURING TANZIMAT PERIOD: AHMED CEVDET PASHA

Abstract

Cevdet Pasha one of the intellectuals of The Tanzîmât Period, claimed that civilization his conception as knowledge and technology belongs to all humanity. Thus, he asserts that European civilization adopted by Ottoman Empire itself is not a structure unique to Europe. So, He also analyzed as a whole the European civilization in his works for reconcile the historical basis. This paper revealed that Cevdet Pasha looked into historical trend that the formation of civilization in Europe and The European civilization of today occurred in framework of The East-West relations consist of an accumulation result. Thus, he revealed the existence of intercontinental background and the interaction by opposing to Eurocentric approaches such as being more Western than Westerners in The Tanzîmât Period and created by the West of civilization.

Keywords: Cevdet Pasha, European history, Civilization, East-West, The Crusades

GİRİŞ

Tanzîmât Dönemi Osmanlı siyasî ve düşünsel hayatında büyük pay sahibi olan Ahmed Cevdet Paşa [1822-1895], telif eserleriyle Osmanlı ve İslâm dünyası hakkında olduğu kadar Avrupa hakkında da bilgiler vermektedir. Özellikle târih ile alâkalı eserlerinde bir bütün olarak Avrupa, gerek siyasî gerekse sosyo-kültürel konular olarak ele alınmaktadır.

Cevdet Paşa, geleneksel Osmanlı eğitim kurumu olan medreseden yetişmiş, ilmiye sınıfına dâhil biri olduğu hâlde, kendi sınıfının zihin kalıplarını kırarak Avrupa medeniyeti hakkında târihsel tespit ve izâhlarda bulunmuştur. Cevdet Paşa, Osmanlı için geleneksel düşüncenin Avrupa'nın üstünlüğü çerçevesinde zihinsel bir kırılmaya uğradığı Tanzîmât dönemi aydınıdır. Bu bağlamda Avrupa medeniyetine bakışı ve modernleşme faaliyetleri açısından Avrupaî bilgi ve teknolojinin geleneksel İslâm-Osmanlı düşüncesine yerleştirilmesi

* Bu makale, 2013 yılında tarafımızca hazırlanan Ahmed Cevdet Paşa'nın Eserlerinde Avrupa ve Avrupa Târîhi Algısı isimli yüksek lisans tezinin bir bölümünün geliştirilmesiyle oluşturulmuştur.

** Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

çabaları dikkat çekicidir. Bu durum ise onu Doğu-Batı çizgisinde gezen ve bir yanıyla aşırıya kaçmayan gelenekçi, diğer yanıyla da basit bir taklitçi olmayan yenilikçi yapmıştır.

Bu çalışmanın amacı, eserlerinden hareketle Doğu-Batı ilişkisi çerçevesinde Cevdet Paşa'nın Avrupa medeniyetinin kökenine ve gelişimine dair görüşlerini inceleyerek, ortaya koyduğu tespitleri bir bütün hâlinde okuyucuya sunmaktır. Bu bağlamda üç önemli sorunun cevabı aranmaktadır: Avrupa medeniyetinin kökeni Doğu dünyasıyla ne şekilde bağdaştırılmaktadır? Avrupa medeniyetinin gelişim süreci Cevdet Paşa'nın anlayışında ne şekilde izâh bulmaktadır? Avrupa medeniyeti kavramı Ahmed Cevdet Paşa için neyi temsil etmektedir?

Çalışmamız, bu sorulara cevap oluşturacak bir düzen içerisinde şekil alacaktır.

Doğu ve Batı

Öncelikle çalışma boyunca kullanacağımız Doğu ile Batı kavramlarının hangi merkeze göre belirlendiğini ortaya koymak elzemdir. Etimolojik olarak “Avrupa” kelimesi antik Yunancada “batı” demektir (Ateş, 2013:109). Bu bağlamda Doğu-Batı ayrımının ilk kez Roma İmparatorluğu döneminde Akdeniz merkez alınarak oluşturulduğu bilinmektedir. Bu ayrıma göre Doğu denilen bölge Mezopotamya, Mısır ve Helen medeniyetlerinin gelişim alanı iken; Batı ise bu medeniyetlere sonradan eklenen ve ona benzemekte geciktiği için kendine özgü nitelikler oluşturan bir alanı ifade etmektedir (Kılıçbay, 2001: 45).

Cevdet Paşa içinse Doğu ve Batı tabirleri genelde Avrupa ve Asya kıt'alarını, özelde Hıristiyan Avrupa ile İslâm dünyasını temsil eder. Bu bağlamda da “temeddün” diye ifade ettiği insanın toplumsal yaşayışının ve bunun zaruri sonucu olan devlet kurma anlayışının kaynağını Doğu'da bulmaktadır.¹ Ona göre Asya büyük medeniyetlere ev sahipliği yaparken Avrupa ise her türlü medeniyetten mahrumdu (Cevdet, 1309a: 163). Dolayısıyla da Avrupa medeniyetinin temelleri Asya'nın eski uygarlıklarına özellikle de Ortadoğu medeniyetlerine dayanmaktadır. Cevdet Paşa, ilimlerin buradan çevreye yayıldığına dikkat çeker (Cevdet, 1287: 3).

Ahmed Cevdet Paşa bu iddiasını insanlığın Nuh Tufanı sonrası ilk olarak Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki el-Cezire denilen topraklara yerleşmesi hâdisesine dayandırmaktadır. Bölge uygun koşullara sahip olduğundan burada ortaya çıkan medeniyet kısa sürede Asya'nın diğer bölgelerine yayılacaktır (Cevdet, 1309a: 163).

Medeniyeti kıt'alar arasında gezinen bir geline benzeten Cevdet Paşa, bu gelinin târihin değişik dönemlerinde Asya kıt'asının bir ucundan öbür ucuna dek dolaştığını belirtir. İslâm rengine bürünen bu gelin sonradan Mısır yoluyla Avrupa kıt'asına taşınacaktır. Medeniyet gelininin bundan sonra ne tarafa gideceği ve ne renklere bürüneceği ise Cevdet Paşa'nın “Allah'tan başka kimse bilemez” dediği bir belirsizlik içerisinde (Meriç, 1975: 48-49; Meriç, 2013: 85). Buradan anlaşılacağı üzere medeniyetler yoktan var olamazlar. Hepsi kendilerinden önceki medeniyetlerin geride bıraktıklarını alarak geliştirirler.

¹ Temeddün kelimesinin ihtivâ ettiği anlamın geleneksel İslâm-Osmanlı anlayışı çerçevesinde izâhı için bkz. (Karaçavuş, 2015: 106-125).

Medeniyetin zaman içerisinde yer değiştirdiği düşüncesi Osmanlı için yeni değildi. Zirâ Cevdet Paşa'dan önce III. Selim zamanında Seyyid Mustafa da bu düşüncüyü dile getirmişti (Beydilli, 1987: 387-479). Cevdet Paşa da bu iddiayı yeniden gündeme getirerek geleneksel İslâm-Osmanlı düşüncesi ile Avrupa medeniyetini bir potada eritmeye çalışmıştır. Çünkü Osmanlı'nın içerisinde bulunduğu sıkıntılardan kurtulabilmek için yapmak istediği reformların modeli Avrupa'ydı. Bu ise yüzyıllarca Avrupa'ya karşı üstünlük psikolojisi ile yoğrulmuş Osmanlı toplumunun kolayca kabul edebileceği bir durum değildi. Bir ilmiye mensubu olan Cevdet Paşa ise medeniyeti Avrupa'ya özgü bir yapıdan çıkarmak için Doğu dünyasındaki köklerine dikkat çekmektedir.

Cevdet Paşa'nın bu iddialarının aksine Batılı birçok târihçi Avrupa merkezli târih yazımı gereği kendi medeniyetlerini diğer medeniyetlerden üstün ve yeterli kabul ettiklerinden, Batı dışı toplumları Avrupa'dan ayırtmış ve Batı medeniyetinin kendine has bir oluşum olduğu iddiasında bulunmuşlardır. Kendini biricikleştiren bu üstünlük psikoloji gereği de Batılılar yakın döneme dek Ortadoğu, Afrika, Hint ve İslâm medeniyetleri ile Avrupa medeniyeti arasındaki etkileşime pek önem vermemiştir. Buna karşın Cevdet Paşa'nın Avrupa medeniyetinin kaynağının Doğu olduğuna dair görüşünü destekleyici Batılılarca hazırlanmış birtakım ilmî çalışmalar da vardır.²

Cevdet Paşa'nın Avrupa medeniyetinin kökenini Doğu toplumlarına bağlaması tezinden yola çıkarak bu medeniyetin târihi süreç içerisinde geçirdiği değişimi/dönüşümü Cevdet Paşa merkezli bir algı ile incelemeye başlayabiliriz. Bu bağlamda Avrupa medeniyetini, ona göre kırılma noktası olan Haçlı Seferleri'ni merkeze alarak bu seferlerin öncesi ve sonrası olmak üzere iki başlık altında incelemek uygundur.

1 Haçlı Seferleri Öncesinde Avrupa Medeniyeti

Asya'da nüfusun çoğalması sonucu yerleşim sorununun ortaya çıkması veya zulüm ve baskıdan dolayı Aryan kavimlerinin Avrupa'ya göç ettiklerini belirten Cevdet Paşa'ya göre, büyük göç Kafkaslar üzerinden geçerek ya da Hazar Denizi'nin etrafını dolaşarak Karadeniz'in kuzey kıyılarından olmuştur. Avrupa'ya giden Aryanlar kıt'anın kuzey arazilerinin imarında güçlük çekilmesi ve art arda gelen kavimlerin birbirlerini yerlerinden oynatması sonucu temeddün mümkün olmadığından Avrupa kıt'ası medeniyetten mahrum kalmıştır (Cevdet, 1309a: 165). Çünkü Cevdet Paşa'nın anlayışına göre göçebe topluluklar medeniyet hiyerarşisinde en alt basamakta yer alır ve bu topluluklarda medeniyet gelişemez (Cevdet, 1309a: 15). Avrupa'ya göç eden bu ilk kavimler de devlet kurana dek medeniyet merhalesine yükselememişlerdir. Buradan hareketle onun medeniyet algısının kaynaklarından birisinin İbn Haldûn olduğu açıkça görülmektedir. Zirâ İbn Haldûn'un bedevî toplum yapısında medeniyetin gelişmeyeceği yönündeki tespiti Cevdet Paşa'nın da desteklediği bir

² Filozof, târihçi ve yazar William James Durant [1885-1981] 1935-1975 yılları arasında yayımladığı 11 ciltlik *The Story of Civilization* adlı eserinin ilk cildinde insan faaliyetlerinin Yakınoğu diye isimlendirilen coğrafyada kurulmuş medeniyetlerin içerisinde oluştuğundan bahsetmektedir. Bugünkü Batı medeniyeti diye telâkki edilen Avrupa ve Amerikan kültürünün Girit, Yunan ve Roma kanallarıyla edindiği tarım, ticaret, hukuk, devlet, matematik, alfabe, yazı, bilim, kültür, sanat ve günlük yaşama ait hemen hemen her şeyin Yakınoğu'dan geldiğini ifade etmektedir. Onun şu sözleri Cevdet Paşa'nıninkilerle oldukça benzeşmektedir: Medeniyeti Aryanlar kurmadı. Onu Babilonya ve Mısır'dan aldılar. Medeniyeti Yunanistan başlatmadı, başlatmaktan ziyade bu medeniyetin mirasına konu bknz. Will Durant, *The Story of Civilization Our Oriental Heritage*, V.1, Simon and Schuster, New York 1954, s. 116. Avrupa medeniyetinin diğer medeniyetlerin birikimini yok sayıp kendisini biricikleştirilmesini eleştiren diğer önemli çalışmalar için bkz. (Hobson, 2007); (Goody, 2012).

düşüncedir (İbn Haldûn, 2013b: 780-781). Gerek İbn-i Haldûn gerekse Cevdet Paşa medeniyeti her toplumun sistematik şekilde sürekli değişerek geçirdiği bir merhale olarak görmüşlerdir. Bu nedenle İbn Haldûn'un medeniyet teorisi gereği göçebe topluluklarda medeniyetin gelişemeyeceği görüşü Cevdet Paşa'nın da bu anlayış doğrultusunda örneklendirmelerde bulunmasıyla uyumaktadır.

Cevdet Paşa'nın buna örneği ise Fransızların ataları olarak zikrettiği Gal toplumdur. Onun Fransız İhtilâli karşıtlığı temeline oturmuş Avrupa algısında Fransızların atalarına bakış açısı da olumsuzdur. “*Vahşi*” ve “*putperest*” diye nitelediği bu göçebe kavim hakkındaki olumsuz açıklamaları onların Roma istilâsından önce cumhuriyet tarzı bir idareye karar vermeleri yönünde devam etmektedir. Cevdet Paşa'nın iddiasına göre, bu göçebe toplum ilkel bir cumhuriyet yönetimi nedeniyle bir bütün hâline gelemeyip “*cumhûriyet usûlünün fenâlığı*” her yerde görülmüş ve Gal topluluğunun perişanlığına neden olmuştur (Cevdet, 1309a: 167).³ Buradan açıkça görüleceği üzere Cevdet Paşa, devlet otoritesinin olmamasını medeniyet yokluğuna bağlamaktadır.

Onları bu durumdan kurtaracak olan Roma'nın mutlakî ve sert yönetimidir. Julius Caesar [M.Ö. 49-M.Ö. 44] tarafından Roma yönetimine katılan Gal kavmi, Roma'nın demir yumruğu sayesinde karışıklıktan kurtulmuş ve ittihat hâlinde güçlü bir devlete sahip olabilmıştır. Üstelik Roma işgalinin bu topluma büyük kültürel getirisinin de olduğunu söyleyen Cevdet Paşa, Romalıların Galya'da “*âsâr-ı medeniyeti*” neşrettiklerini belirtir (Cevdet, 1309a: 169). Çünkü Cevdet Paşa'nın algısında Avrupa'da medeniyetin ilk temsilcisi Roma İmparatorluğu'dur.

Avrupa'da kurulmuş ilk büyük siyasî oluşumlar medeniyetin temsilcileri de olması hasebiyle önem arz etmektedir. Cevdet Paşa'nın İbn Haldûn'dan temellendirdiği (İbn Haldûn, 2013a: 215) fikre göre bir topluluğun ulaştığı medeniyetin en üst derecesi devlet ve saltanat mertebesidir (Cevdet, 1309a: 16). Bundan dolayı düzen, yani hukuk ve otorite diğer bir deyişle hükümdar/devlet olmadan medeniyet de olamazdı (Karaçavuş, 2015:142). Çünkü medeniyetin gelişimi ancak böyle bir yapı içerisinde sağlanabilir. Bu anlayış ise devlet kurarak medeniyetin en yüksek aşamasına gelmenin her toplumun ulaşabileceği bir özellik olmasından hareketle târihte birçok medeniyetin yükseldiği ve battığı görüşüne temel oluşturur. Cevdet Paşa'nın medeniyetin târihî süreç içerisinde zaman zaman yer değiştirdiği tespitinin de bir dayanağı budur.

Bu bağlamda Roma ve Frank imparatorlukları dönemlerindeki Avrupa medeniyeti Cevdet Paşa tarafından ele alınmaktadır.

Cevdet Paşa'nın Roma medeniyetine bakış açısı Batı ve Doğu Roma'ya göre değişiklik göstermektedir (Erdem, 2009: 35). Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesinde rol oynamaları ve Hıristiyanlığı kabul eden I. Constantinus [305-337] dönemine kadar Hıristiyanlara karşı acımasız bir zulüm uygulamaları nedeniyle Hıristiyanlık öncesi Roma medeniyetine olumsuz bakmaktadır (Cevdet, 1309a: 170). Ahlâki esaslara dayanmayan her medeniyetin yıkılmaya mahkûm olduğuna inanan Cevdet Paşa, Batı Roma medeniyetinin yalnızca maddî ve nefsanî bir keyfiyet olmasıyla insan ahlâkını olumsuz yönde etkilediğini belirtmekte ve Batı

³ Cevdet Paşa'nın bu ifâdeleri bir bakıma Fransız İhtilâli'nin getirisi olan cumhuriyet yönetiminin bir toplumda yol açacağı olumsuzlukları târihî temellere oturtmaktan başka bir şey değildir. Onun bir amacı da yönetsel olarak bir tür cumhuriyet tarzı hayat süren bu topluluğun içine düştüğü kötü durumu göstermektir.

Roma'nın hâkimiyeti altındaki ülkelerde büyük bir manevî çöküntü görüldüğünü de eklemektedir. Bu imparatorluğun olumsuz etkisi dışında kalan Arapların ve Germenlerin ise dünyaya yeni bir düzen getiren kavimler olduğunu savunmaktadır (Cevdet, 1309: a169-170). Buna karşın Roma İmparatoru Caesar'ın Mısırlı bir münecimin yardımıyla Rûmî Takvimi ıslah etme çabalarını da olumlu bir gelişme olarak görmektedir (Cevdet, 1287: 25).

Batı Roma'nın çöküş nedenlerinden biri de ona göre cumhuriyet yönetiminin neden olduğu olumsuzluklardır. Birçok ülkeyi ele geçirip güçlenmesine karşın, Roma halkının cumhuriyet usulüne karar vermesi ile aralarında bölünmeler ve ayrışmalar yaşanmıştır. Artan zenginlik ve refah devamında ise ahlâkın fesada uğramasına, devlet yöneticilerinin mal ve zenginlik hırsına kapılmalarına sebebiyet vermiştir. Giderek kötüleşen bu durum Roma'nın sonunu hazırlamıştır (Cevdet, 1309a: 168). Batı Roma örneğinde açıklanan bu tespit aynı zamanda bir medeniyetin ulaştığı en üst nokta sonrası ortaya çıkan çürüme ve çöküşü de yansıtmaktadır (Karaçavuş, 2015: 144). Cevdet Paşa her ne kadar medeniyeti insanlığın bir gereği olarak görse de, medeniyetin beraberinde “*israf ve sefahat*”i de getirdiğini ve bunun toplumda bozulmaya yol açtığını da inkâr etmez (Cevdet, 1309a: 67).

Batı Roma'yı ahlâken çökmüş bir medeniyet olarak değerlendiren Cevdet Paşa'nın Doğu Roma'ya bakışı ise olumludur. Bu durumun sebebi yukarıda da ifâde ettiğimiz üzere, Batı Roma'nın temelinde putperest bir inanç olmasına karşın Doğu Roma'nın İslâm öncesi hak din olan Hıristiyanlık inancına mensubiyetinden kaynaklanmaktadır.⁴ Doğu Roma hükümdarı I. Justinianos'un [527-565] önceki Roma hükümdarlarının kanunlarını bir araya getirip hazırladığı kanunnameyi “*gayet nefis bir kitap*” olarak betimlemesi bu bakış açısının bir ispatıdır (Cevdet, 1309a: 178).

Cevdet Paşa'nın Avrupa medeniyeti konusunda incelemeye değer bulduğu bir diğer örnek ise Frank İmparatorluğu'dur. Ancak ona göre bu dönemde dahi Avrupa medeniyeti çok geriyken İslâm dünyası ise büyük bir gelişim içindedir. Cevdet Paşa, bu iddiasını Abbasî Devleti'nin ve Endülüs Emevîlerinin ilim ve kültür alanındaki çalışmalarını örnek göstererek temellendirir. Avrupa'daki tıp ilminin bile İslâm ülkelerinde tahsil görerek Frank İmparatorluğu'na giden Yahudilerin elinde olduğunu söyler (Cevdet, 1309a: 188). Bu dönemde Avrupa medeniyetinin ne kadar ilkel ve İslâm medeniyetinden geri olduğunu belirtmek için Abbasî Halifesi Harun el-Reşid'in [786-809] Frank İmparatoru Charlemagne'ye [768-814] hediye ettiği saati sihirli bir nesne sanarak kırmaya kalkan Frank yöneticilerinin gülünç durumlarını örnek olarak zikretmektedir (Cevdet, 1309a: 189). İslâm milleti ise büyük memleketler feth edip medeniyet yoluna girdiğinden İslâm dünyasında bilim ve teknoloji ilerlemiştir. Abbasî halifeleri ilmî çalışmalara önem verdiklerinden her ilimde üstün nitelikli insanlar yetişmiştir (Cevdet, 1287: 37). Avrupa'nın bu geri kalmışlığına karşın Abbasî Devleti karışıklık dönemlerinde bile ilmin ilerlemesi için çaba harcamıştır (Cevdet, 1309a: 24).

Bu bağlamda Cevdet Paşa'nın, sonradan Fransız yasalarının temelini oluşturacak olan Frank kanunlarını da incelemesi dikkate değerdir. Frankların Hıristiyanlık öncesi döneminden kalma kanunnameleri Frank hükümdarı I. Clovis'in [481-511] Hıristiyanlığı kabulünden sonra

⁴ Elbette burada Osmanlı'nın Doğu Roma'nın vârisi olarak algılanmasının da bir etkisi vardır. Doğu Roma halkı olarak Rum diye adlandırılan Yunan milletinin, her ne kadar o dönemde kendi bağımsızlıklarını kazanmış olsa bile Osmanlı tabiiyetinde azımsanmayacak kadar Yunan olması Cevdet Paşa'nın dikkat ettiği bir husustur. Bu nedenle Paşa'nın Avrupa algısında Doğu Roma daima olumlu yer edinmektedir.

yeniden düzenlenmiştir. Cevdet Paşa, Clovis'in hazırlattığı Loi Salique denilen kanunlar için I. Justinianos'un kanunnamesine yaptığı gibi bir övgüden bahsetmez. Sonradan Charlemagne bu kanunnamenin birçok maddesini Roma kanunları ile değiştirmiş olsa da Fransa yasalarının ilk esası olan bu kanunnameyi yalnızca “*garip*” diye nitelendirmektedir (Cevdet, 1309a: 176-177).⁵

Ahmed Cevdet Paşa'nın Frank İmparatorluğu döneminde Avrupa medeniyetinin çok geri olduğunu belirtip eleştirmesine karşın, kimi araştırmacılar “*Batı ve Avrupa kültürü*” olarak nitelendirilen olgunun aslında Charlemagne dönemi Frank İmparatorluğu'nun toprakları içerisinde geçerli olduğunu ve merkezinin de Kuzey Fransa ve Batı Almanya'daki Frank topraklarında bulunduğunu söylemektedir. Buna göre Frank toplumunun çevresindeki diğer toplumlara gerek sosyal hâkimiyetini gerekse kültürel düşüncelerini aşılması, bu imparatorluğun Ortaçağ Batı medeniyetinin başlangıcı ve en önemli temsilcisi olmasını ifade etmektedir. İlerleyen dönemlerde Frank İmparatorluğu'ndan kopan Almanya ve Fransa bile Charlemagne “*rönesansı*” geleneklerine bağlı kaldıkları gibi kültürleri de farklı ölçülerde olmak şartıyla aynı unsurların üzerine kurulacaktır (Dawson, 1997: 264-265).

Ahmed Cevdet Paşa'nın Haçlı Seferleri öncesi Avrupa medeniyeti hakkındaki inceleme alanlarından biri de Ortaçağ boyunca etkisini devam ettirmiş olan feodalite usulüdür. Avrupa'daki sınıfsal ayrışmaya ve feodalite usulüne ayrıntılarıyla temas eden Cevdet Paşa Avrupa'da insana verilen değer bir ölçüsü olarak gördüğü bu sistemi eleştirmektedir. Feodalite dönemi Avrupa'sında soylular, din adamları ve halk olarak üç büyük sınıf olduğunu belirten Cevdet Paşa, halk sınıfının diğerleri tarafından kötü muamele gördüğünü açıklamaktadır (Cevdet, 1309b: 159).

Alt sınıftaki bir insanın üst sınıftaki bir insan tarafından değersiz ve aşağı olarak algılandığı Avrupa'daki bu katî sınıf farklılıklarına İslâm dünyasında rastlanılmadığını belirten Cevdet Paşa, bundan dolayı İslâm'da Komünizm, Sosyalizm ve Nihilizm gibi fikirlerin bulunmadığını söylemektedir (Cevdet, 1991: 260-261). Onun izâh ettiği bu durum İslâm dininin kendine has özelliklerinden kaynaklanmıştır. Çünkü İslâmiyet, her insana başkasının haklarına tecavüz etmemek şartıyla belli sınırlar içerisinde hürriyet hakkı tanıyan bir dindir. Bunun yanında İslâm'ın gereği olan adalet kavramı da toplumda ezen ve ezilen gibi farklı tabakaların oluşmasına müsaade etmemiştir. Allah nezdinde üstünlüğün yalnızca takvada olması ve Müslümanların ekonomik düzeye ve statüye bakmadan yan yana, omuz omuza camide saf tutması birleştirici unsurlardır. Bunların yanında zekât ve sadaka gibi

⁵ Cevdet Paşa'nın, bu kanunnameyi inceleyip eleştirmesi, Fransız kanunlarının Osmanlı'ya tatbik edilmesine karşı çıkışına târihî bir dayanak oluşturması bakımından önemlidir. Zirâ Sadrazam Âli Paşa Fransız elçisi De Bourée ile birlikte, Napoléon Bonaparte tarafından hazırlatılan Code Civil'in, yani Fransız medenî kanununun tercüme edilmesini ve bu suretle bütün Nizâmiye Mahkemeleri'nde Code Civil'in tatbik edilmesini teklif etmiştir. Cevdet Paşa ise buna şiddetle mukavemet göstermiştir. Ona göre medenî hukuk bir milletin varlığının ve birliğinin en temel ögesidir. Bu nedenle de Osmanlı medenî kanunu ancak İslâm hukuku temeli üzerine kurulabilirdi bkz. (Berkes, 2008: 225). Benzer bir şekilde Nâmîk Kemâl de Avrupa kanunlarının Osmanlı Devleti'ne aktarılma çabalarını yanlışı bulur: “*Lâyık mıdır ki elde âsumânî bir şeriat ve iki yüz milyon nüfus-ı İslâmiye içinde ve bin sene zarfında ne kadar e'âzım gelmiş ise cümlesinin ecr-i ahiret için vakf-ı vücud etmeleriyle meydana gelen fıkıh gibi bir derya-yı hakikat mevcut iken ecânibden iktibas-ı ahkâm etmeğe kendimizi mecbur bilelim?*” (Nâmîk Kemal, 2005: 253). Bir kısım devlet adamlarının da desteğini alan Cevdet Paşa, böylece Hanefî fıkıhına dayalı bir Mecelle'nin hazırlanmasında başrolü oynamıştır. Buna karşın Napoléon'un telif ettirdiği Code Civil'in dönemin en meşhur hukukçularını toplayarak oluşturduğunu da ifade etmekten geri durmamaktadır bkz. (Ahmed Cevdet, 1309c: 143).

sosyal yardımlaşmayı teşvik eden uygulamaların da olması Avrupa'daki gibi insanlar arası sınıfsal farklılıklara ve feodal düzenin oluşmasına imkân vermemiştir.

Buna karşın İsmail Hüsrev Tökin, Behice Boran, Mübeccel Belik Kıray gibi Marksist çizgideki sosyolog ve yazarlar Osmanlı toprak sisteminden hareketle Osmanlı toplumunun da Avrupa'daki gibi feodal bir yapı arz ettiğini iddiâ etmişlerdir. Bu düşünceye göre Osmanlı'daki tımar sistemi ve sipahi-reaya ilişkisi ile fief sistemindeki senyör-serf ilişkisi hemen hemen aynıdır (Aslan, 2002: 249-250). Oysa Cevdet Paşa, bu iki yapı arasında dışarıdan bakıldığında benzerlik görülse de incelendiğinde büyük farklılıkların olduğu ve Osmanlı toprak sisteminde sâhib-i arz denilen mükellefin toprak üzerinden kendisine tanınan vergileri toplama dışında ahali üzerinde hiçbir tasarrufunun olmadığını söyleyerek bu tartışmalara o günden cevap vermektedir (Cevdet, 1309a: 191).

Ortaçağ Avrupa feodal sistemini Roma medeniyeti ile karşılaştırarak insanların eşya gibi alınıp satıldığı Roma dönemine karşılık feodal düzende bunun toprak üzerinden yapıp insanların demirbaş derecesine düşmesini Avrupa'nın medeniyet yolunda attığı bir adım olarak kabul eden Cevdet Paşa, yine de feodalite sisteminin insanlığa aykırı olduğu görüşündedir (Cevdet, 1309a: 192). Ortaçağ boyunca Avrupa'nın tamamına egemen olan bu sistem, Haçlı Seferleri sonrası ise yıkılmaya başlayacaktır. Cevdet Paşa'nın anlayışına göre Haçlı Seferleri Avrupa için bir dönüm noktasıdır. Zirâ Avrupa bu dönemden sonra İslâm dünyasından görüp aldıkları sayesinde medeniyet yolunda gelişme kaydedecek ve Osmanlı için model alınacak bir seviyeye ulaşacaktır.

2 Bir Medeniyet Aktarıcısı Olarak Haçlı Seferleri

Cevdet Paşa, medeniyetin bir topluma özgü olmadığı tezinden hareketle onun dışı açık olup temas hâlinde diğer toplumları etkileyip değiştirdiği kanaatine sahiptir. Bu mânâda Avrupa'da medeniyetin gelişimini sağlayan etkenler Doğu kaynaklıdır. Cevdet Paşa açıkça belirtmese de bunları genel olarak üç kanal şeklinde kategorize etmektedir.

Bu kanallardan biri Endülüs Emevîlerinin İspanya üzerinden Avrupa'daki bilimsel gelişime olan katkısıdır. Başkent Kurtuba'ya gelen Avrupalıların burada öğrendikleri çeşitli ilimleri Avrupa'nın birçok yerine yaymasıyla o zamana kadar Avrupalılarca bilinmeyen birçok “*envâ'-i nebâtât ve emtia*” bundan sonra meydana çıkmıştır (Cevdet, 1309a: 205).

Avrupa'daki gelişime etki eden Doğulu kanallardan bir diğeri ona göre İstanbul'un 1453 yılında Osmanlılar tarafından fethedilmesidir. Zirâ bu olaydan sonra İstanbul'daki ilim adamlarının Avrupa'ya giderek çalışmalarına orada devam etmesi Avrupa için yeni bir başlangıççı ifâde eden Rönesans'ın oluşumuna katkı sağlayacaktır (Cevdet, 1309a: 212).⁶

Üçüncü ve son kanal ise bunların içlerinde en etkili olan Haçlı Seferleri'dir. Bu seferler dizisi ile o zamana dek cehalet içinde yaşayan Avrupa'ya ilim ve fen götürülecektir (Cevdet, Nu. 8: 5).

Cevdet Paşa'ya göre siyasî mânâda başarısız olsa da, bu seferler ile Avrupa birçok kazanım elde etmiştir. Çünkü Haçlı Seferleri döneminde İstanbul ve Mısır ilim, fen ve

⁶ Cevdet Paşa'nın bu iddiası daha önceden Voltaire tarafından ortaya atılmıştı. Dünya târihinde bilimin ve güzel sanatların kemâle eriştiği dört asrın önemine dikkat çeken Voltaire de kendi sınıflandırmasına göre üçüncü çağda İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı coğrafyasından kaçan bilginlerin İtalya'da Rönesans'ın başlamasında etkili olduğunu belirtmektedir (Voltaire, 1945: 4).

teknolojide yüksek bir mevkide olduğundan Avrupalılar buralardan çok şey öğrenmiş ve dönüşlerinde yanlarına Doğu dillerinde yazılmış birçok kitap alarak Avrupa'ya götürmüşlerdir. Böylece önce taklit yoluyla Doğu edebiyatına yakın örnekler vermeye çalışıp ardından da Yunan ve Latin kitapları üzerine düşünmeye başlamışlardır. Her tarafta okullar açılarak, Avrupa'da bilim ve teknoloji “*hâlâ nazar-ı hayretle baktığımız*” seviyeye yavaş yavaş ulaşmaya başlamıştır (Cevdet, 1309a: 204-205). Yani Cevdet Paşa'ya göre, Avrupalılar ilk önce Doğu medeniyetlerini görüp tanıyarak taklit etmiş ve sonrasında bu öğrendiklerini geliştirerek medeniyeti daha da yükseltmişlerdir.

Ahmed Cevdet Paşa, Haçlı Seferleri'nin Avrupa'ya bilim ve teknolojinin yanında olumlu bir diğer etkisinin ise yaklaşık iki asır süren “*sefer arkadaşlığı*” sayesinde her Avrupa toplumunun kendisini bir millet gibi saymaya başlamasını, medenî olmanın gereği aralarında yardımlaşma duygusu ve kanaat birliği oluşmasını göstermektedir. Bunda Avrupalıların İslâm dünyasında insana verilen değeri görüp etkilenmelerinin de etkisi vardır (Cevdet, 1309a: 205).

Avrupa'daki dinî taassubu esas alan skolâstik düşüncenin yıkılmasını Avrupalıların Haçlı Seferleri sırasında “*memâlik-i mütemedineyi*” görmelerine bağlayan Cevdet Paşa, din adamlarının aşladığı korkulardan ve mutaassıp düşüncelerden sıyrılan Avrupalıların artık her konuda akıl ilkeleri yolunda hareket etmeye başladığının da altını çizmektedir. Böylece Haçlı Seferleri sonrasında Papaların toplum üzerindeki etkileri azalmış; hattâ aforoz yetkileri bile önemsenmemeye başlamıştır (Cevdet, 1309a: 205).

Avrupa, Haçlı Seferleri sonrasında medeniyet yolunda büyük adımlar atmışsa da cahillikten ve dinî taassuptan kaynaklanan vahşetler görülmeye devam etmiştir. Cevdet Paşa bu durumu özellikle Yahudilere yapılan zalimliklerle açıklamaktadır. (Cevdet, 1309a: 207-208). Avrupa'nın bilgi ve teknoloji, yani medeniyet bakımından ilerlemiş olsa bile zihniyet olarak bu yüzyıllarda dahi henüz aşama kaydedemediğini 16. yüzyıldaki Osmanlı örneğiyle anlatmaktadır. Osmanlı hükümdârı Kanunî Sultan Süleyman İstanbul'da akıl hastaları için Dârü's-şifâ inşa ederken Avrupa'da ise bu kişiler içine şeytan girmiş denilerek ateşe atılıp yakılmaktaydı. (Cevdet, 1309a: 218)

Cevdet Paşa'ya göre Avrupa'nın Haçlı Seferleri'nden diğer bir kazancı da toplumsal sınıf yapılarının değişmesi noktasında olmuştur. Haçlı Seferleri sonrasında Avrupa'da “*efkârca ittihâd ve müsâvat*” anlayışı ortaya çıkınca feodalite usulü kırılmıştır. Onur ve şeref kavramlarının yalnızca soylulara ait olmayıp tüm insanlığı kapsadığı anlaşılmış ve böylece eskiden soyluların insan yerine koymadığı halk sınıfı kendi haklarını aramaya başlamıştır. İslâm dünyasındaki hürriyet ve özgürlüğü gören ve gözleri açılan Avrupa halklarının artık feodalite dönemindeki şartlara uyması zordu (Cevdet, 1309b:159). Bu suretle soyluların zulümlerinden ve baskılarından kurtulan halk, sanayi ve ticaret vasıtasıyla refah seviyesini artıracak ve medeniyet yolunda ilerleme kaydedecektir. Özellikle hürriyet kavramının Avrupa'da yayılmasıyla, Avrupa devletleri tebaalarına çeşitli haklar vermek zorunda kalmıştır. Ancak Cevdet Paşa'nın dikkat çektiği üzere Fransız halkına uygulanan mezalim devam etmiştir (Cevdet, 1309b: 160). Fransa'daki bu sınıf ayrımının devamlılığı ise çok geçmeden büyük bir ihtilâl ile sonuçlanacaktır.

Cevdet Paşa'ya göre İslâm dünyasında etkisi görülmeyen fakat buna karşın Avrupa'da çok sayıda taraftar toplayan ve asıl gelişimini orada sağlayan Komünizm, Sosyalizm ve Nihilizm gibi toplumsal düşüncelerin kaynağı da Doğu'dur. Bunlar Avrupa'ya Haçlı Seferleri aracılığıyla geçmiştir. İran'da 6. yüzyılda ortaya çıkan Mazdek mezhebini de bu düşünce

akımlarının başlangıcı olarak görmektedir. Mazdek, insanlığın Âdem'den ve Havva'dan türemesinden hareketle mal ve kadın üzerinde herkesin ortak olduğu yönündeki fikirlerini kısa zamanda yaymıştır (Cevdet, Nu. 8: 1). Suriye'de taraftarları bulunan Batınîye mezhebi⁷ de Cevdet Paşa'nın ifâdesine göre Mazdekî olup, Haçlı Seferleri sırasında Suriye'den geçen Avrupalılar, Mazdekîlerin fikirlerini tanıyıp Avrupa'ya taşımışlardır. Ancak o dönemde fikirlerini açıktan söyleyemediklerinden Bâtınîye mezhebinden gördükleri şekilde aralarında gizli cemiyetler kurmuşlardır. Ahmed Cevdet Paşa Farmasonluğun da bu cemiyetlerden biri olduğunu iddia etmektedir (Cevdet, Nu. 8: 5). Ona göre Komünizm, Sosyalizm ve Nihilizm gibi sosyal akımlar da her ne kadar aralarında teferruat olarak fark var ise de hepsinin mal ortaklığı ve evlilik usulünü kaldırması anlayışıyla bir olduğu görüşündedir (Cevdet, Nu. 8: 5-6).⁸

Bu fikirlerin Avrupa'da hızlıca yayılmasını ise Avrupa toplumundaki dinî duyguların zayıflamasıyla bağlantılı gören Cevdet Paşa, bu fikir taraftarları için "*fırak-ı dâlle*", yani doğru yoldan ayrılmış topluluk nitelemesi yapar (Cevdet, Nu. 8: 6). Azalan din duygusunun yanında Avrupa toplumundaki ekonomik eşitsizliğin de bu fikirlerin revaç bulmasını sağladığı görüşündedir. Çünkü ona göre zengin ile fakir kesim arasındaki derin uçurum özellikle yoksul insanların dinî duygularını köreltmektedir. Bu adaletsizlik insanlardaki din duygusunu yok edip, onları nefsin zevk aldığı her şeyi mübâh sayan "*ibâhiyyûn*" düşüncesine sevk etmektedir. Avrupa'daki bu toplumsal kargaşanın ise Cevdet Paşa'nın görüşüne göre "*bir gün Avrupa'nın başına bir büyük felâket getireceği yani her tarafta ihtilâl-i umumi çıkaracağı*" gayet açıktır (Cevdet, Nu. 8: 7).

Avrupa medeniyeti hakkında çarpıcı tespitlerde bulunan Cevdet Paşa, milâdî 15. yüzyılın önemine de dikkat çekerek, bu yüzyılın Avrupa'da medeniyetin hızlı bir gelişim sağladığı dönem olduğunu söyler (Cevdet, 1991: 242). Bu yüzyılda Avrupa'da matbaa kullanımının başladığı ve yaygınlaştığı hatırlanırsa bu tespitin yerinde olduğu görülür. Zaten Cevdet Paşa da matbaayı insanlık için yüksek ve faydalı bir icat olarak tanımlamaktadır. Avrupa milletlerinde görülen "*sanayi-i mütenevvia ve terâkkiyât-ı azîmelerinin*" temelini matbaa olduğunu ifâde eden Cevdet Paşa (Cevdet, 1309a: 68), bu sayede her türlü ilmin ve kültürün kolaylıkla yayılmaya ve Avrupa'da "*medeniyet-i kemâl sür'at ile terakki bulmağa*" başladığını söylemektedir (Cevdet, 1309a: 213).

Buradan anlaşılacağı üzere Cevdet Paşa'nın medeniyet dediği kavram insanın daha iyi yaşaması için gerekli olanları ifâde eder. Bu ise Avrupa'nın o dönemde ulaştığı maddî seviye, yani bilim ve teknolojidir. Bu mânâda medeniyet hakkındaki görüşlerini açıklarken "terakki" kelimesini kullanmaktadır. Bilindiği üzere bu kelime 19. yüzyıl Avrupa'sında evrimci dünya görüşüyle ve pozitivist târih felsefesiyle yakından ilgilidir. Gerek evrimciler gerekse pozitivistler ilerlemeci anlayış gereği gelecekte insanlığın ve târihin gelişerek en üst

⁷ Ayet ve hadislerin zahirî (dış) anlamları yanında bir de batınî (iç) anlamları olduğunu ileri sürüp, asıl mananın bunda saklı olduğunu savunan düşünce sistemidir. 9. yüzyılda ortaya çıkıp etkisini 11. yüzyılda göstermiştir.

⁸ Ahmed Cevdet Paşa'nın ne zaman yazdığı belirsiz olan bu makalesini Cemil Meriç "*yalınkat ve derme çatma*" olarak nitelemekte ve konuya yabancı olup elinde yeterince belge ve bilgi bulunmadığından Cevdet Paşa'nın "*bilmediklerini bildikleriyle izaha kalkan*" bir yaklaşım sergilediğini iddia etmektedir. Komünizm, Sosyalizm ve Nihilist kelimelerini yan yana sıralayışı Meriç'e göre onun konuya ne kadar yabancı olduğunu ortaya koymaktadır. Buna karşın dikkatleri Sosyalizmin Doğu'daki köklerine çektiği için Cevdet Paşa'ya teşekkür etmektedir. (Meriç, 2012: 213-214).

seviyeye ulaşacaklarına inanmışlar ve terakki kelimesini bu anlamda kullanmışlardır. Ancak Cevdet Paşa, Avrupa'daki çağdaşlarının kullandığı mânâda insanın yapısında oluşan terakkiden bahsetmemektedir. Bu kelime onun dağarcığında siyasî ve felsefi olarak bir yer edinmez.⁹ Ona göre medeniyetin terakki etmesi toplumsal yaşayışın değişmesi, çağın şartlarına uygun biçimde bilim ve teknolojinin daha da gelişmesidir.

Ona göre ilimlerin yayılması yeni keşiflere, milletlerin birbirlerini tanımalarına ve “*insanın insan olmasına*”, yani medeniyetin gelişerek insanın “*kemâl derecesini bulmasına*” neden olmuştur. Bir millet ne kadar medeniyet yolunda ilerlemiş olursa olsun eğer geride yazılı eserler bırakmazsa, o milletin yok oluşuyla birlikte o ana dek sahip olduğu bilginin de kaybolması muhakkaktır (Cevdet, 1309a: 68). Bu nedenle bilginin korunup gelecek kuşaklara miras bırakılması açısından matbaa gereklidir. Buna karşın Cevdet Paşa matbaanın Avrupa'da kabul görme ve yayılma sürecinin oldukça sancılı geçtiği kanaatindedir. Buna dair örneklerini Fransa ve İngiltere'den vermektedir. Bu iki ülkede matbaa, menfaatleri sekteye uğrayan hattatların ve birtakım “*kaba zihinli*” insanların tepkisiyle karşılanmışsa da ilerleyen süreçte medeniyet yolundaki faydası anlaşılacak yaygınlaşmıştır (Cevdet, 1309a: 73-74). Ahmed Cevdet Paşa, matbaanın İstanbul'a gelişinin de pek çok seneler sonra olduğunu belirterek bunun nedenini Osmanlı'nın Avrupalılarla ilişkilerinin uzak olmasına bağlamaktadır. Bu yüzden Osmanlı Avrupa'yı aydınlatan bu ışıktan uzun yıllar mahrum kalmıştır. (Cevdet, 1309a: 74)

Böylece Avrupalıların çeşitli kanallar vasıtasıyla tanıştıkları İslâm dünyasından ilmi ve kültürü alıp, onu daha da geliştirmesiyle artık medeniyetin temsili Doğu'dan Batı'ya geçmiştir: “*Millet-i İslâmiyye'de hemen bin târihine kadar terakkiyât-ı ilmiyyenin hızı kesilmemiş idi. [...] Andan sonra biz geri gittikçe Avrupa'da ulûm u ma'ârif bir suret-i fevkalâdede terakki ede ede el-hâletü hâzihî akıllara hayret verecek dereceye gelmiştir.*” (Cevdet, 1991: 239) Bu ifâdeler bir bakıma Cevdet Paşa nezdinde Tanzîmât dönemi bir Osmanlı aydınının uğradığı zihinsel kırılmayı gösteren bir itiraftır.

SONUÇ

Çalışmamızda görüleceği üzere 19. yüzyılda modernizmin toplumlara dayattığı, târih boyunca dünyada tek bir medeniyetin -Batı medeniyetinin- var olduğu ve bu medeniyeti oluşturan temelin tamamıyla Batı'ya ait olduğu iddiasının aksine, Cevdet Paşa her vesileyle Avrupa'nın bugünkü ileri seviyeye ulaştığı medeniyet yolundaki birçok emâreyi İslâm dünyasından görüp aldığını vurgulamaktadır. Bunun temelinde ise Yakındoğu'da kurulmuş medeniyetlerin mirasına sahip çıkış vardır. Avrupa toplumlarının Akdeniz ve çevresinde oluşmuş kadim medeniyetlere yabancı kaldığı süreç onlar için karanlık bir dönemi ifâde eder. Bu dönemde Avrupa'da meydana gelmiş toplumsal ve kültürel yapı Cevdet Paşa'nın gözünde olumsuzdur. Oysa aynı dönemde İslâm dünyası ise Avrupa'nın aksine, kadim medeniyetlere sahip çıkıp onu daha da geliştirdiğinden medeniyetin temsilcisidir. Zirâ bu yüzden sık sık Avrupa ile İslâm dünyasını mukayese ederek aralarındaki farkı göstermeye çalışır. Bunun yanında Aydınlanma Dönemi Avrupa'sında birçok fikir adamı tarafından yüceltilen ve kendi medeniyetlerinin temeli olarak gösterilen kadim Yunan Cevdet Paşa'nın görüşlerinde fazlaca

⁹ Cevdet Paşa'nın terakki kelimesini kullanımı hakkındaki görüşler için bkz. (Neumann, 2000: 144-152); (Anay, 1997: 70-71).

yer almaz. Ona göre kadim Yunan, Avrupa medeniyetinin oluşumu için tek başına yeterli bir merkez değildir.

Haçlı Seferleri, Cevdet Paşa tarafından Avrupa'nın medenîleşmesi açısından bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Bu sayededir ki Avrupa, İslâm dünyasından elde ettiği kazanımlarla dinî taassuptan kurtularak bilim, kültür ve teknoloji yolunda ilerlemeye başlayacaktır. Bu bağlamda Avrupa'da 15. yüzyıldaki gelişmelere dikkat çeken Cevdet Paşa, bu yüzyıldan sonra Avrupa'nın kendi medeniyetini seviyece yukarı taşıyıp İslâm dünyasının ise geri kaldığını belirtmektedir.

Medeniyetler mirası fikrinden hareket ederek Avrupa'daki medeniyeti, diğer bir deyişle bilim ve teknolojiyi almanın Cevdet Paşa için hiçbir olumsuzluk ifade etmediği gayet açıktır. Çünkü bu medeniyet saf bir şekilde Avrupa'ya ait değil, kökleri kadim Asya medeniyetlerinde ve İslâm dünyasında yatan bir medeniyettir. Bu nedenle çağın şartlarına ayak uydurabilmek için Avrupa'daki medeniyet ürünleri Osmanlı tarafından da özümsemelidir. Lâkin bunu yaparken Avrupa'nın kendine özgü toplumsal yapıları ve kültürel değerleri alınmamalı ve taklitçiliğe düşülmemelidir. Bu nedenledir ki, kendisi Fransız medenî kanunlarının alınmasına karşı çıkışın başında gelerek geleneklere bağlılığını ortaya koymuş; ancak çağın şartları gereği Osmanlı hukukunun yazılı hâle getirilip tedvin edilmesi işleminin de mimarı olarak yenilikçi yönünü göstermiştir. Bunun yanında Cevdet Paşa'nın bu çift yönlü duruşunu geleneksel İslâm-Osmanlı düşüncesi ile Batı bilgisini birleştirme çabalarının bir ürünü olan Encümen-i Dâniş'in kurulması ve faaliyetlerinde aktif rol almasında da görebiliriz. Ahmed Cevdet Paşa'nın dikkat ettiği medeniyet ve kültür farklılığından doğan bu bakış açısının hemen hemen aynısı 20. yüzyıl başlarında bu konu üzerinde sıkça duran Ziya Gökalp'ta da vardır. Türk sosyolojisinin mihenk taşları olan bu iki düşünürün medeniyet algılarının arasındaki fark ise Cevdet Paşa'nın büyük bir zihinsel kırılmanın yaşandığı Tanzîmât anlayışı doğrultusunda, Gökalp'in ise Türkçülük ideali çerçevesinde konuyu tartışmalarıdır.

Bu tespitler bizlere Cevdet Paşa'nın amacının geleneksel İslâm-Osmanlı geleneği ile Avrupa'nın temsil ettiği bilimsel değerleri birleştirmenin bir ifadesi olduğunu göstermektedir. Daha önce benzer şekilde Nizâm-ı Cedit döneminde dile getirilen bu görüşün Tanzîmât aydınlarının 19. yüzyılda devlet ve toplum anlayışı çerçevesinde yaşamış oldukları zihinsel kırılmayı göz önüne getirirsek, Cevdet Paşa'nın Avrupaî bilgiyi Osmanlı geleneksel düşünce algısı içerisine yerleştirme çabasını normal görmek gerekir.

Kısaca diyebiliriz ki, Tanzîmât dönemi Osmanlı aydını olarak Ahmed Cevdet Paşa medenîleşmeyi amaç olarak görse de yöntem itibarıyla Avrupamerkezci yaklaşıma karşı çıkmış ve medeniyet mefhumunun yalnızca Avrupalılara has bir özellik değil, bütün insanlığa ait olduğunu söylemiştir. Bu şekilde bir yöntem takip ederek medeniyetin kökenini Doğululaştırırken/evrenselleştirirken güncelini de Batılılaştırmıştır. Onun bu fikrî yapısı günümüzde dahi henüz sınırları ve kapsamı üzerinde anlaşmaya varılamamış Türk modernleşmesine bir katkı sunmaktadır. Cevdet Paşa, bugünün Batı dışı toplumlarının alternatif oluşturamadığı Avrupamerkezci târih ve medeniyet algısına bir Osmanlı aydınının karşı çıkış örneği olması hasebiyle Türk düşünce târihimizde önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Cevdet (Nu.8), *Sosyalistlere Dâir Bir Makale*, İstanbul Belediyesi Taksim Atatürk Kütüphanesi Muallim Cevdet Kitaplığı.
- Ahmed Cevdet (1287), *Takvîmü'l-Edvâr*, Dersaadet.
- Ahmed Cevdet (1309a), *Târih-i Cevdet*, C.1, Matbaa-i Osmâniye, Dersaadet.
- Ahmed Cevdet (1309b), *Târih-i Cevdet*, C.6, Matbaa-i Osmâniye, Dersaadet.
- Ahmed Cevdet (1309c), *Târih-i Cevdet*, C.7, Matbaa-i Osmâniye, Dersaadet.
- Ahmed Cevdet, *Tezâkir 40-Tetimme*, (Yay. Cavid Baysun), TTK Yayınları, Ankara 1991.
- ANAY, H. (1997), “Ahmet Cevdet Paşa'nın Modernizme Bakışı”, *Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 67-77.
- ASLAN, C. (2002), “Osmanlı'da Mülkiyet İlişkileri Tartışmaları”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S.28-29, Haziran-Aralık, 245-265.
- ATEŞ, D. (2013), “Uluslararası Politika ve Avrupa merkezci Tarih yazımı”, *İnsan & Toplum*, C.3, S.6, 107-133.
- BERKES, N. (2008), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yay. Ahmet Kuyaş), YKY, İstanbul.
- BEYDİLLİ, K. (1987), “İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizam-ı Cedid'e Dair Risalesi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.13, İstanbul, 387-479.
- DAWSON, C. (1997), *Batının Oluşumu*, (Çev. Dinç Tayanç), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- DURANT, W. (1954), *The Story of Civilization Our Oriental Heritage*, V.1, Simon and Schuster. New York.
- ERDEM, E. (2009), *Cevdet Paşa'ya Göre Avrupa Tarihi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- GOODY, J. (2012), *Tarih Hırsızlığı*, (Çev. Gül Çağalı Güven), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- HOBSON, J. H. (2007), *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, (Çev. Esra Ermert), YKY, İstanbul.
- İbn Haldun (2013a), *Mukaddime*, (Haz. Süleyman Uludağ), C.1, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- İbn Haldun (2013b), *Mukaddime*, (Haz. Süleyman Uludağ), C.1, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- KARAÇAVUŞ, A. (2015), “Temeddünden Medeniyete (Civilisation): Osmanlı'nın İnsan Devlet ve Toplum Anlayışının Değişimi Üzerine Bir Deneme”, *OTAM*, S. 37, Bahar, 87-180.
- KILIÇBAY, M. A. (2001), *Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti*, İmge Kitabevi, Ankara.
- MERİÇ, C. (2012), *Mağaradakiler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MERİÇ, C. (2013), *Umrandan Uygarlığa*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, Ü. (1975), *Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü*, Ötüken Yayınevi, İstanbul.

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 57 Eylül - Ekim 2016

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası
Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

Namık Kemal (2005), “Tebeddül-i Meşihat”, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri. Bütün Makaleleri 1*, (Haz. Nergiz Yılmaz Aydoğdu-İsmail Kara), Dergâh Yayınları, İstanbul, 252-254.

NEUMANN, C. K. (2000), *Araç Tarih Amaç Tanzimat Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı*, (Çev. Meltem Arun), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Voltaire (1945), *XIV. Louis Asrı*, (Çev. Nahid Sırrı Örik), C.1, Maarif Matbaası, Ankara.